

## ДУХОВНІ ВИМІРИ БАРОКОВИХ “МІСЦЬ ПАМ’ЯТІ”

Ісіченко Ігор, архієпископ. Духовні виміри барокового тексту. Літературознавчі дослідження. – Харків: Акта, 2016. – 580 с.

До спадку доби Бароко періодично, як під впливом філософсько-естетичних і соціально-історичних чинників, так і з огляду на іманентні закони культурного буття повертається творча, наукова та релігійна думка вже наступних епох.

Барокові “місця пам’яті” (за визначенням П’єра Нори), до яких українці ставляться зі священним трепетом як до “чинника національної самобутності”<sup>1</sup> (с. 46), існують у типовій пізнаваній архітектурі та сакральному живописі, що вражає кольором, символом, образом. Бароко живе в унікальному партесному співі та предметах декоративного мистецтва; воно інтригує алегоричністю й машинерією барокового театру, що їх іноді намагаються відтворити сучасні митці, а найголовніше – захоплює постатями його мислителів і святих української церкви.

Як зазначає П. Нора, почуття тяглості знаходить свій прихисток саме в “місцях пам’яті”, а самі спогади, уся спадщина переходять у зону священного, яку кожен переживає по-своєму. Кожен із нас зі своїми відчуттями священного прикладається до мощів свв. Паїсія Величковського та Іоанна Максимовича в Свято-Успенському храмі м. Полтави чи, прямуючи на хори в київській Кирилівській церкві, ушановує пам’ять про св. Димитрія Туптала (Ростовського) хоча б доторком до ймовірного місця захоронення його рідних, бо потреба в пам’яті, і це зазначає французький історик, є потребою в історії. Вивчення ж місць пам’яті як елемента національної історії є тим моментом, коли великий спадок минулого, котрий ми переживаємо інтимно й, очевидно, інтуїтивно, зникає, щоб ожити під поглядом відновленої історії<sup>2</sup>.

Праця знаного дослідника середньовічного й ранньомодерного письменства архієпископа Ігоря Ісіченка є заповненням білих плям на літературній мапі епохи Бароко, чіткішим окресленням

певних явищ, акцентуванням на тих історико-літературних моментах, які досі не потрапляли у фокус науковців, та “на взаємній залежності культурних, соціальних і політичних чинників”<sup>3</sup> (с.14). Харківське наукове видавництво “Акта” (генеральний директор – Галина Федорець), продукція якого вирізняється не тільки змістом, тобто автурою і тематикою, а й формою, напрочуд інтелігентно-вишуканим дизайном книжок, давно вже співпрацює із владику Ігорем Ісіченком. Видавництво публікує його індивідуальні праці та колективні монографії, що народжуються за його ж ініціативи – спочатку як організатора наукових тематичних конференцій, а потім як упорядника збірників<sup>4</sup>. У 2015 – 2016 рр. згадки про тандем автора рецензованої книжки та видавництва “Акта” не раз спливали в медіапросторі у зв’язку з кількома проектами, реалізованими до 60-річного ювілею владики Ігоря. Це й перевидання монографії “Києво-Печерський патерик у літературному процесі кінця XVI – початку XVIII ст. в Україні” (2-е вид. – Харків: Акта, 2015. – 248 с.), перше видання якої з’явилося 1990 р. як результат успішно захищеної 1987 р. кандидатської дисертації. Прикметно, що праця, не втративши своєї актуальності впродовж чверті століття, сьогодні ще активніше “працює” на українську гуманітаристику. Також у січні 2016 р.

<sup>3</sup> Пилип’юк Н. “Це підпільне бароко...” // Ігор Ісіченко, архієпископ. Духовні виміри барокового тексту. Літературознавчі дослідження. – Харків: Акта, 2016. – С. 7–31. Тут і далі с. 7–13 цитуються за цією працею.

<sup>4</sup> Українська перспектива літературної творчості о. Петра Скарги: Збірник статей. – Харків: Акта, 2013; Преподобний Нестор Печерський в історії української культури: Зб. статей. – Харків: Акта, 2014; Святи Борис і Гліб у національній культурі та суспільній думці. Досвід 1000-річної присутності в українській історії: Збірник наукових статей. – Харків: Акта, 2016.

<sup>1</sup> Тут і далі цитується за виданням: Ігор Ісіченко, архієпископ. Духовні виміри барокового тексту. Літературознавчі дослідження. – Харків: Акта, 2016. – 580 с.

<sup>2</sup> Нора П. Теперішнє, нація, пам’ять. – Київ: ТОВ В-во “Кліо”, 2014. – 272 с.

представлено збірник наукових праць “Слово. Символ. Ритуал”<sup>1</sup>, виданий на пошану архієпископа Ігоря Ісіченка з нагоди його 60-річчя.

“Духовні виміри барокового тексту” – це велика як за кількістю сторінок, так і за обсягом опрацьованого матеріалу праця, вона є певним підсумком бароккознавчих досліджень ученого, автора ще й значної кількості розвідок із літератури Середньовіччя, зокрема монографії “Аскетична література Київської Русі (2006), теж опублікованої у видавництві “Акта”.

“Духовні виміри барокового тексту”, як сказано в анотації до видання, є збіркою досліджень, написаних між 1984-м і 2015-м роками. Статті та виступи розподілені за шістьма розділами не хронологічно, а тематично, що дає змогу чітко простежити еволюцію авторської думки та водночас стійкість наукових поглядів і переконань архієпископа Ігоря Ісіченка щодо певних проблем національної історії чи сьогодення. Вражає концептуальна зрілість, актуальність статей, написаних у середині чи наприкінці 1980-х років: вони доповнюють чи уточнюють студії останніх років. Під час презентації цієї монографії 10 березня 2016 р. в Києво-Могилянській академії владика Ігор Ісіченко на питання, чи не соромиться він своїх праць кінця 1980-х з погляду ідеологічної кон’юнктурності, дав коротку негативну відповідь. І зараз, коли глибше знайомишся з доробком ученого (а в цьому допомагає структура книжки), розумієш, що його відповідь більше ніж правда.

Особливо це гарно простежується на двох програмних статтях останнього, шостого, розділу “Бароковий текст у сучасному дискурсі”, що постали на відстані майже 25 років. Як зауважує професор Альбертського університету Наталя Пилип’юк, авторка дуже серйозної, ґрунтовної, логічно структурованої та водночас емоційної передмови до “цієї надзвичайно важливої збірки” (с.10), праці “Давня українська література в духовному світі сучасної людини” (1988) та “Літературна спадщина Х – XVIII ст. –

<sup>1</sup> Символ. Ритуал: Збірник на пошану архієпископа Ігоря Ісіченка з нагоди його 60-річчя. Праці з історії української літератури. – Харків: Акта, 2016. – 308 с.

предмет вивчення і засіб формування сучасного інтелектуала” (2012) “висловлюють кредо вченого, педагога, громадянина і мужа церкви”, яке “уречевлене в кожному дослідженні Владики” (с. 12).

Науковому стилю архієпископа Ігоря Ісіченка притаманні як дефінітивність мислення, концептуальність, бачення багатоаспектності тієї чи іншої проблеми, її ретроспективи та перспективи, так і дослідницька пристрасть, емоційність, що ховаються за чіткими судженнями, несподіваними порівняннями, цікавими аналогіями, іронічно-лапідарними зауваженнями та коментарями.

Для владики Ігоря Ісіченка прикметним є дуже глибоке розуміння різних суспільних процесів, на які він завжди гостро реагує. Це стосується наукової, педагогічної, і, звичайно, релігійної сфер його діяльності. Ось уже майже рік викладачі університетів із повагою та вдячністю цитують його статтю “Контрреволюція гідності”<sup>2</sup> про реформи у вищій школі, які обертаються неповагою до української науки, вітчизняного вченого, зокрема гуманітарія, прищепленням йому комплексу меншовартості, нерозумінням важливості для держави україноцентричної гуманітаристики, програмують розрив поколінь, що може мати для науки “летальні” наслідки.

Статті, що становлять шостий розділ, дуже чітко демонструють намагання автора привертати увагу гуманітарної спільноти до важливих проблем науки, освіти, культури, церкви.

Ці риси виявилися вже в працях, які позначають початок науково-педагогічної діяльності вченого. Отож у статті “Давня українська література в духовному світі сучасної людини” (1988) архієпископ Ігор Ісіченко доводить безперспективність та обмеженість вивчення культурних явищ без осмислення “їхньої генези, складної системи зв’язків із попередніми періодами й епохами розвитку” (с. 556) і стверджує, що брак “історичної ретроспективи неминуче веде до втрати об’єктивних критеріїв оцінки, стимулює

<sup>2</sup> Ігор Ісіченко архієпископ. Контрреволюція гідності // День. – 18 січня 2017. – Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/blog/suspilstvo/kontrrevolyuciya-gidnosti>. – Назва з екрана.

самовдоволення й самовихваляння, породжує кризу теоретичної та літературно-критичної думки” (с. 556). Справді, хіба не трапляється досліджень творів сучасної літератури, для аналізу яких часто застосовуються неймовірно складні теоретичні конструкції, неадекватні матеріалу, а інтерпретаційний ключ лежить зовсім поруч, у давнішому періоді нашого письменства. Отже, вивчення “літературної минувшини” має прагматичне значення, допомагає пізнавати сучасність, “виявляти передумови й першоджерела ситуації, що склалася в літературі сьогодні” (с. 557).

Автор уже тоді (а зараз це ще актуальніше) звертався до критиків, які “знайомляться лише з літературними новинками” та часто переконані в тому, що сучасність постанала з чистого аркуша. У статті “Давня українська література в духовному світі сучасної людини” автор виражено і зріло говорить про те, що в “найдавніші часи складається знакова система вітчизняної словесної культури, в основних рисах єдина для її носіїв”, найстійкіші елементи якої “зберігають свою інформативну насиченість упродовж багатьох сторіч, зумовлюючи національну специфіку українського письменства” (с. 557).

Актуальною є його наступна теза про те, що декодування питомих українських образів, засобів вираження стає першим кроком до визначення місця кожного твору в “процесі розвитку національної культури” (с. 557). Дослідник у цій ранній праці говорить про літературу минувшини як про дискурс, що формується не тільки відомими текстами, завершеними та надрукованими, а й нереалізованими задумами, інтенціями, імпульсами, які реалізуються у процесі рецепції твору, розкриваючи його можливості “зовсім не конче в епоху його написання” (с. 558), а в часи близькі за світовідчуттям і мистецькими стратегіями.

Упродовж двох останніх десятиліть ситуація у ставленні до спадщини Х – XVIII ст. та її дослідників в інтелектуальних колах змінилася в бік поваги та зацікавлення, а звернення до “давньої літератури якнайменше

свідчить про заперечення новаторських шукань у царині мистецтва” (с. 560). Але все одно тексти давніших епох, написані мовою, графічне вираження якої дуже відрізняється від сучасної, не прочитала навіть більшість філологів. Чим і програмується розрив комунікації текстів різних епох. Архієпископ Ігор Ісіченко відверто зазначав, що “ряд відмінностей у мові різних епох лишається серйозною завадою для сучасної людини” (с. 564), бо оригінальний текст часто нечитабельний, а знайомство з перекладом “неминуче робить рецепцію неповноцінною, бо оригіналу не замінить навіть найталановитіша його інтерпретація іншою мовою” (с. 564). Отже, говорячи про необхідність видання середньовічних і барокових текстів, автор зазначав суперечливі моменти цієї важливої справи, зокрема, ішлося про реципієнта (науковець чи масовий читач, дорослий чи дитина), мову текстів (оригінал чи переклад), графіку (оригінальна чи адаптована), неусталені правила транслітерації тощо. Як вихід із такої складної ситуації дослідник пропонував паралельну публікацію автентичного тексту й перекладу твору. Зараз можемо констатувати, що проблеми, порушені понад 25 років тому, залишаються актуальними й сьогодні. Наприклад, у процесі не одного обговорення була узгоджена позиція членів редколегії нової академічної історії літератури<sup>1</sup> щодо цитування середньовічних текстів. Але повертаючись до видання творів давнього письменства, можемо констатувати, що після публікації текстів Х – XVIII ст. у 1980 – 2000-х роках цей процес суттєво загальмувався. Багато творів залишаються недоступними не тільки пересічному читачеві, але й філологу. Велика кількість “білих плям” в минулому нашій літературі” (с. 566) ще не замінена хоча б контурним рисунком. Окрім проблем, пов’язаних зі становленням української ідентичності, з тим великим розломом, що виник між старою та новою українською мовою,

<sup>1</sup> Історія української літератури: У 12 т. – Т. 1. Давня література (X – перша половина XVI ст.) / ред. Ю. В. Пелешенко, М. М. Сулима. – Київ: Наук. думка, 2013.

з “романтичним козакофільством”, для якого барокова культура була “занадто абстрактною, чужою їхньому пошукові прикладів безкомпромісної боротьби за свободу” (с. 60), існували й інші причини відчуження нашої спадщини у ХХ ст. Владика Ігор правдиво (а це був 1988 р.) і чітко зобразив, як відлучали читача в радянську добу від усього, що здавалося ненормативним і нереалістичним. Сучасним студентам уже фантастичною видається практика, коли “у мистецтві Середньовіччя відшуковували риси реалізму, викриття католицизму ототожнювали з утвердженням прогресивних, патріотичних і антифеодальних ідей, Григорія Сковороду оголошували матеріалістом...” (с. 559). Таке сприйняття літератури “до Котляревського” якраз у 1980-х роках активно почали змінювати нові наукові сили, які згуртувалися навколо відновленого відділу давньої української літератури Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України. Саме серед тих, хто починав тоді під керівництвом старших колег свій шлях у медієвістиці, був і владика Ігор Ісиченко (Юрій Ісиченко).

Праця відзначається актуальністю кожної порушеної проблеми, структурованістю викладу, аргументованістю, емоційною та інтелектуальною заангажованістю автора в ці питання. Зокрема, ідеться і про викладання давньої літератури в школі, де культивувалося та часто й далі культивується “хибне, щоб не сказати нігілістичне уявлення про джерела нашої національної культури” (с. 566). А потім випускники шкіл уже як студенти університетів не розуміли, а часто й зараз не розуміють важливості для гуманітарія, та й узагалі людини з вищою освітою, опанування дисциплін із літератури, історії та культури давніших епох.

Наукові та навчальні проблеми також пов’язані з книговидавництвом, зокрема розповсюдженням книжок, що вже наприкінці 1980-х було “перекладено на плечі самого автора” (с. 565), який тримає невеликий наклад у себе вдома, чи видавництва (це вже теперішня реальність). Уже тоді була очевидною загроза для наукової праці “обернутися на річ у собі, що циркулює в обмеженому

колі друзів і знайомих автора, не дістаючись навіть до багатьох його колег” (с. 565), не кажучи вже про фахівців із маленьких містечок і сіл. Звичайно, економічні та інформаційно-технічні умови суттєво змінилися за понад чверть століття, але, на жаль, українське наукове видання накладом не 700 – 1000 примірників, як занепокоєно писав автор, а 100 – 500 усе так же непросто долає шлях до свого читача.

Отож у статті “Давня українська література в духовному світі сучасної людини” окреслено широке коло проблем української гуманітаристики, які за майже 25 років навіть поглибилися. Це підтверджує розвідка 2012 р. “Літературна спадщина Х – ХVІІІ ст. – предмет вивчення і засіб формування сучасного інтелектуала”. Цей текст уперше був виголошений як доповідь 30 березня 2012 р. в Національному університеті “Києво-Могилянська академія” на круглому столі “Викладання української літератури Х – ХVІІІ ст. у вищій школі: стан, проблеми й перспективи”, який і відбувся з ініціативи автора аналізованої монографії. Тут сконцентровано величезний досвід архієпископа Ігоря як науковця, викладача, церковного діяча, громадсько активної людини. Зараз, із перспективи останніх п’яти років, найважчих в історії сучасної України, надзвичайно прозорливими є слова автора про те, що “декларовані євроінтеграційні наміри, зокрема “Болонський процес”, і цілеспрямована експансія в Україну російської пропагандистської продукції створюють загрозу для традиційних механізмів виховання вчителя української мови та літератури, але й стимулюють пошук історичних джерел і нових вимірів етнічної тотожності” (с. 570). Автор намагається донести до гуманітарної спільноти, здавалося б, зрозумілі речі про величезний потенціал текстів Х – ХVІІІ ст., який “лишається невикористаним знаряддям українознавчої освіти” (с. 572). На думку вченого, вивчення середньовічних і ранньомодерних текстів має виконати кілька завдань, зокрема звільнити філолога від одноплановості естетичних уявлень, зміцнити національну ідентичність,

подолати комплекс меншовартості та провінційної відрубності. А це може бути реалізоване завдяки “баченню” широкої картини культурного життя “на околиці європейської християнської цивілізації “Між Сходом і Заходом” (с. 572) та засвоєнню досвіду присутності України в “поліконфесійному європейському” (с. 320) цивілізаційному просторі Речі Посполитої. І поза цим контекстом діалогу культур, дуже слушно зазначає владику Ігор, неможливо зрозуміти творчість не тільки Павла Русина із Кросна чи Станіслава Оріховського, а й Івана Вишенського чи єпископа Лазаря Барановича (с. 576) та інших письменників, водночас і важко стати “учасниками суспільного діалогу – основи функціонування громадянського суспільства” (с. 577).

У цій статті знову дуже гостро звучали проблеми викладання давньої літератури у вищій школі, зокрема, ішлося про скорочення аудиторних годин, що чиновники від освіти пояснили збільшенням годин на самостійну роботу, яка без орієнтирів, розставлених професором на лекції, ніколи не буде ефективною. Якби наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років лекції архієпископа Ігоря Ісиченка не слухали студенти Харківського національного університету, очевидним, зараз не було б низки цікавих і важливих досліджень з української медієвістики та класичної літератури, як і не існувало б цілої когорти літературознавців, учнів владики Ігоря – Олександра Борзенка, Олени Матушек, Тетяни Трофименко, Тетяни Левченко-Гец, Ігоря Помазана та інших. Але, на жаль, актуальність тверджень автора 2012 р. переросла в архіактуальність у постмайданній Україні, коли реформи науки й освіти жахають своїм антинауковим, антигуманітарним пафосом і спрямуванням. Н. Пилип'юк вважає, що статті, які ввійшли до останнього розділу, можуть бути інструкціями для Міністерства освіти та українських ЗМІ. Бо річ, на думку дослідниці, не тільки в збагаченні естетичним досвідом масового читача та глядача захопливими історіями про людей бароко (а це могли би бути різножанрові книжки, вистави, фільми

на будь-які смаки аудиторії...), а й заохочуванні “всебічних порівнянь між соціальним збудником ранньомодерної доби й революціями 2004 р. та 2013 – 14 рр.” (с.13). За часи незалежності спроби змінити країну закінчувалися пристосуванням старих, ще імперських моделей до нових реалій. Тому в нас “змінювалася лексика, але незмінними лишалися культурні коди. І ці “старі бурдюки” неминуче рвалися, коли в них наливали “нове вино” (Мт.9:17)” (с. 571).

У цій же програмній статті “Літературна спадщина X – XVIII ст. – предмет вивчення і засіб формування сучасного інтелектуала” архієпископ Ігор зупиняється на методологічних проблемах вивчення середньовічної та ранньомодерної літератури, зокрема періодизації, не оминувши й дискусійне у фахових колах питання існування-неіснування Ренесансу в українському письменстві, де цей великий стиль був суттєво бідніший, ніж у європейських літературах. Тому й цілком логічна відсутність поділу цієї літературної епохи на періоди. Автор вважає українську ситуацію XV – XVI ст. нетотожною російській, де бароко, за висловом Д. Лихачова, прийшло на зміну Середньовіччю і взяло на себе функції Ренесансу (с. 574). Це твердження тривалий час було засадничим в українському літературознавстві, що й зумовлює, вважає вчений, часто агресивне несприйняття гуманітаріями тез про українське Передвідродження чи Ренесанс. Хоча щодо останнього, то дискусія ще не завершена, бо зумовлена вона не лише залежністю від російського літературознавства. Архієпископ Ігор Ісиченко виділяє три епохи: Середньовіччя (раннє, зріле й пізнє), Ренесанс і Бароко (раннє, зріле й пізнє)<sup>1</sup>, наголошуючи на тому, що в основу періодизації він кладе “зміну стилів і трансформацію системи жанрів” (с. 574). Звичайно, межі епох не можуть бути “чітко делімітованими чи то хронологічно, чи персоналістично”, але реально виявити стильову домінують текстів і “пов’язати їх із

<sup>1</sup> Про три періоди епохи Бароко йдеться у статті “Бароко – мистецький стиль і літературна епоха” (с. 59–71).

контекстом літературної епохи в цілому” (с. 575).

Такий підхід зближує позиції архієпископа Ігоря Ісіченка та Дмитра Чижевського, концепції якого наприкінці 1980-х, через майже півстоліття, дійшли до України, відкривши нові перспективи для українських літературознавців. В українській гуманітаристиці ім'я Д. Чижевського передусім асоціюється з літературним бароко, до якого вчений зі світовим ім'ям “проломив байдужість дослідників”<sup>1</sup> і показав місце цієї літератури в українському культурному процесі. Одним із перших, хто й почав знайомити українських гуманітаріїв із доробком знаного вченого, був владика Ігор, якого Н. Пилип'юк називає послідовником Д. Чижевського (с.14), науковцем, чиї дослідження “продовжують проект відомого славіста” (с.11).

Отож цілісною, зіпертою на праці вченого постала рецепція засадничих положень Чижевського в статті “У пошуку нарративної програми барокового літературного твору”, що вміщена в першому розділі монографії, який називається “Механізми творення тексту”. Стаття з'явилася в збірнику “Українське бароко: Матеріали І конгресу Міжнародної асоціації україністів” (Київ, 27 серпня – 3 вересня 1993 р. – С. 37–46.). Архієпископа Ігоря Ісіченка привабила концепція Д. Чижевського, згідно з якою “головним рушієм розвитку літератури є іманентні закони художньої творчості, а сенс літературного тексту варто шукати в межах поетичної структури, поза ідеологічною проекцією на дійсність” (с. 45). На думку вченого, саме такий підхід забезпечить неупереджений аналіз літератури бароко, яка в часи панування ідеологічного моноліту вважалася відірваною від проблем і потреб сучасності. Імпонує досліднику погляд Чижевського на Бароко як стиль епохи, що корелює з концепцією “культурних хвиль”. Хоча в цій праці вже помітно, що молодий учений, на котрого тоді мала вплив потужна наукова харизма

Чижевського, окрім формального аналізу тексту, робить акцент на “суспільному аспекті історії, на взаємній залежності культурних, соціальних і політичних чинників” (с.14–15), і звичайно, етнорелігійних. Зараз усі ці складники формують уже впізнаваний науковий стиль Ігоря Ісіченка.

Власний досвід вивчення літератури бароко, опертий на доробок відомих гуманітаріїв, зокрема й Д. Чижевського, важливі й актуальні проблеми, які постають перед дослідником епохи, що помітно вплинула на всю подальшу історію народу, автор сконцентрував у статті “Бароко – мистецький стиль і літературна епоха” (вперше надрукована 2010 р. в журналі “Дивослово. Українська мова і література в навчальних закладах”). Тут ідеться про основні моменти вивчення культури бароко, утвердження його як стилю епохи з “нестримним рухом художніх шукань” (с. 71); періодизацію та історичне тло доби, невіддільне від драматичної історії української церкви, пов'язаної з геополітичним становищем України між Сходом і Заходом, ідеологію сарматизму; основні риси поетики і складники барокового культурного коду, зокрема містичність духовного життя й метафори “світ-театр” чи “життя-мандрівка” тощо.

Усі вищезазначені проблеми є також темами окремих праць, уміщених у збірці “Духовні виміри барокового тексту”, де автор, розкриваючи “таємниці текстів ранньомодерної доби” (с.30), використовує методологічно багатий інструментарій та різні інтерпретаційні ключі – текстуальний, семіотичний, біографічний, історичний, а також теологічний, що “допомагає дослідникові вловлювати нюанси, які секулярна людина сьогодні не завжди розуміє, хоч інтуїтивно може їх відчувати (с. 30). У цьому контексті згадується його праця “Сакральний простір “Саду Божественних пісень” Григорія Сковороди” (с. 530–548) з п'ятого розділу книжки. Солідаризуючись із Н. Пилип'юк, варто наголосити на захопливому та свіжому прочитанні “Сковородиноного “Саду” (с.14). Автор розвінчує міфи, які були не лише “винаходом советської гуманістики” (с. 531), щодо конфлікту Сковороди

<sup>1</sup> Феденко П. Дмитро Чижевський (4 квітня 1894 -18 квітня 1977) // *Чижевський Д.* Українське літературне бароко. – Київ: Обереги, 2003. – С. 526.

з “інституційованим християнством”, а йшли ще від перших біографів і письменників, що підлаштовували філософа під себе, стверджуючи себе чи сповідувани ідеологію. Зокрема, ідеться про Михайла Ковалинського (с. 531) або пригадується роман “Григорій Сковорода” (1927) Валер’яна Поліщука, котрий пояснював задум написати твір про барокового мислителя й митця як застереження тим, хто “в нашу добу пролетарської революції шукає продушини, струснувши пил з науки Сковороди”.

Так-от нібито антиклерикальні настрої Сковороди пояснюються пошуком “нових форм подвижництва, вільних від контрольованих владою традиційних інститутів” (с. 532), зокрема, і монастир, у якому все важче плекати “досвід споглядального життя, розквітлого на світанку епохи Бароко” (с. 532). Тому “образ приречених на стагнацію чернечих спільнот” (с. 532) спонукає до руху, “спрямованого вдалечинь, у містичний простір незбагненого й чужого для раціоналістичного духу Просвітництва Небесного Царства”. Можливі місця і способи духовного єднання з Богом, самозаглиблення, пошуків своєї дороги спасіння були різноманітні (“авторитетні в минулому монастирі, і популярні санктuariї, відпустові місця, і оселі відлюдників, котрі шукають усамітнення на пограниччі все ще грізного Дикого Поля, в лісах Мошногір’я” (с. 532), далекі й екзотичні землі, книжна мудрість тощо). Окресливши духовні практики, ситуації вибору визначних сучасників Сковороди – Василя Григоровича-Барського та земляка, ровесника (один рік народження і смерті) прп. Паїсія Величковського<sup>1</sup> – які зберегли творчі імпульси “київського ареопагу” часів Петра Могили<sup>2</sup>, владика Ігор Ісіченко дуже лаконічно, інформативно, емоційно (пасаж про ймовірне та реальне завершення мандрів Григоровича-Барського вражає глибоким відчуттям героя своєї розповіді й експресією, вираженою дуже ощадливими засобами)

<sup>1</sup> Онтологія дороги в “Автобіографії” прп. Паїсія Величковського. – С. 548–554.

<sup>2</sup> Київський ареопаг православного Єрусалиму. – С. 72–92.

окреслює контекст доби, що в ній жив і творив найвідоміший бароковий мислитель, автор збірки поезії, котра “стала важливим підсумком перейденого шляху”, пошуку “уречевлених знаків присутності Бога в довколишньому світі”, і цю семіотику Сковорода розкривав “крізь призму великого коду Біблії” (с. 535). Так само й дослідник за допомогою біблійного коду розгортає семіосферу сковородинівського ідеального сакрального універсуму, аналізуючи символи, образи, мотиви, топоніми, опозиції, структуру “Саду божественних пісень”, тепер глибоко й адекватно ним прочитані.

Зібрані під “дахом” одного видання, праці архієпископа Ігоря Ісіченка з барокової тематики стають ніби репрезентантом ученого, його наскрізних ідей, думок і проблем, до яких він повертається, щоби вплинути на суспільну, наукову чи релігійну думку та ситуацію сьогодення. Одним із таких пунктів є проблема віднайдення ідентичності української церкви, ствердженню її самобутності автор “Духовних вимірів барокового тексту” присвятив уже не одне десятиліття своєї багатовекторної діяльності. Очевидно, що виклики, які постають зараз перед діячем української церкви, спонукають до пошуків виходу з непростих доленосних ситуацій, підказують спиратися на досвід із далекого барокового минулого. Зі статей збірки (“Київський ареопаг православного Єрусалиму”, “Феномен свт. Петра Могили: ідентичність і вселенськість у духовному досвіді могилянського Києва”, “Православна Контрреформація та розвиток барокової культури України”, “Східна аскеза і бароковий текст: досвід могилянського Києва”) постає певний взірць церковного життя – драматична й водночас плідна епоха, пов’язана з постаттю Петра Могили. Саме він зумів у своїй реформаторській діяльності “сполучити вселенськість розуміння Церкви з чудовим відчуттям самобутності українського православ’я” (с. 212), а також поєднати оборону власної конфесії з безпрецедентною відкритістю до досвіду потриденського католицизму (с. 220). У всіх зазначених працях архієпископ Ігор Ісіченко прагне

донести думку про той вагомий внесок моголянського кола в культурне та церковне життя України, “що наступні сторіччя можна розглядати значною мірою як розвиток і усвідомлення діяльності свт. Петра Могили” (с. 220), засновника київського аеропагу, що був “ексклюзивним творчим майданчиком”, де продукувалися ідеї, “креативний потенціал котрих реалізовуватиметься протягом наступних сторіч” (с. 90). Глибинні процеси в українській церкві XVII ст., а відповідно й у богослов'ї, культурі, науці, освіті, владика Ігор розглядає в контексті епохи Контрреформації, започаткованої Тридентським собором (1545 – 1563), а також “створенням Товариства Ісусового й розквітом містичного богослов'я на Заході” (с. 74). Автор у всіх статтях цього тематичного блоку, датованих 1993 – 2014 рр., переконливо проводить думку про національну версію Контрреформації у вимірах православної системи мислення (с. 111), для якої теж є притаманним стимулювання “розширення містичної перспективи мистецтва, виявлене в стрімкому розвиткові алегорично-символічних форм” (с. 115).

Також не одна стаття аналізованої книжки присвячена sacramentalним аспектам художньої свідомості доби Бароко як надзвичайно складного соціокультурного феномену, що тяжіє до інтенсифікації духовного життя спільноти, “містичного піднесення молитовного єднання з Богом” (с. 262), мистецького самовираження особистості (с. 124), відкритості мистецької форми (с. 58). Автор слушно зазначає: формотворчі риси барокового тексту не можуть однозначно інтерпретуватися, а особливо, коли “йдеться про природу й функції в мові барокової культури релігійних елементів, сенс яких розкривається лише в широкому контексті християнської традиції” (с. 54). Праці Ігоря Ісиченка “Містична перспектива літературного тексту в культурі українського бароко”, “Sacramentalні виміри християнської етики в трактаті Євсевія Пиміна “Λίθος” з першого та відповідно третього розділів монографії, а також статті з другого розділу книжки “Текст як феномен

містичного діалогу” (“Sacramentalні виміри барокового дискурсу”, “Духовність Ігнатія Лойоли і барокова риторична культура України”, “Літературна спадщина св. Терези Авільської в рецепції православної книжності”) дають ключ до розуміння й адекватного прочитання літератури бароко, яка розвивалася “в контексті діалогу східної та західної релігійності” (с.152), була “сумісною з візантійською аскетичною традицією” (с.155) духовності Ігнатія Лойоли та св. Терези Авільської. Автор послідовно й аргументовано заперечує войовниче ствердження переважно російських богословів “візантійсько-слов'янської ідентичності як цілковитої альтернативи західному християнству” (с.156), демонструючи можливість екуменічної перспективи вже в наш час. Окреслюються провідні тенденції чернецтва у православних країнах Східної Європи та Близького Сходу XVI – XVII ст., що були суголосними духовним пошукам представників Товариства Ісусового та, зокрема, о. Ігнатія Лойоли і св. Терези. Владика Ігор простежує як канали знайомства православного світу зі спадщиною св. Терези Авільської, її містичним досвідом та духовними практиками о. Ігнатія Лойоли, так і типологічні подібності в аскетичних вправах представників християнського Сходу та Заходу, яких єднає “універсальність мови пустелі” (с.170), її оздоровча тиша, що “промовляє” до сучасної людини.

Важливим фактором, кризь призму котрого багатогранніше сприймаються проблеми й інтенції сучасної української церкви та чіткіше окреслюється специфіка барокового письменства, є Берестейська унія та породжена нею полемічна література. Її прочитання завжди вирізнялося політичною заангажованістю, “спокусливою однозначністю інтерпретації релігійно-культурних змагань” (с. 94). У праці 1995 р. “Берестейська унія й українська література XVII ст.” дослідник, пропонуючи утриматися від емоційних оцінок, заохочує виявляти різнопланову присутність Берестейського з'єднання в українській бароковій літературі яксюжету, “як ідеологеми, як культуротворчого



імпульсу й конструктивного чинника у формуванні типології барокового книжника” (с. 107). Автор говорить про руйнування в поберестейський час “позірної стабільності дуальної типології українських гуманістів” (с. 106), що будувалася на опозиції “православного традиціоналізму й конфесійно латинізованої психології “походженням українця (русина), нацією поляка” (с.106); появу проміжного типу автора, котрий синтезував у собі антиномічні інтенції, що і вплинуло на формування авторської свідомості письменників, належних до різних юрисдикцій, “які стояли обабіч полемічних барикад” (с.17), але користувалися часто однією мовою, спільним арсеналом стилістичних засобів, зокрема метафор, ідеологем, етнокультурних чинників впливу тощо. Н. Пилип'юк назвала такі ідеї найбільш сміливими та революційними в збірці, що заслуговують на подальше обговорення (с.17), котре зараз і триває вже у зв'язку з виходом нової книжки владика Ігоря Ісиченка, присвяченої полеміці Касіяна Саковича з письменниками й богословами кола Петра Могили<sup>1</sup>.

У різних статтях збірки автор подає невеликі за обсягом інформаційно-аналітичні екскурси, присвячені знаним і невідомим українськомому загалу церковним і культурним діячам епохи Бароко – Петрові Могилі, Паїсієві Величковському, Василеві Григоровичу-Барському, Касіянові Саковичу, Григорієві Сковороді, Мелетієві Смотрицькому, Кирилові Транквіліону Ставровецькому, Димитрієві Тупталу, Йосафатові Кунцевичу, Макарієві Канівському, Йовові Почаївському, Афанасієві, ігумену Берестейському та іншим. Кожного з них автор намагається зрозуміти крізь

<sup>1</sup> *Ігор Ісиченко, архієп.* Війна барокових метафор. “Камінь” Петра Могили проти “підзорної труби” Касіяна Саковича. – Харків: Акта, 2017. – 348 с.

призму “духовних вимірів” епохи, бо, як зауважує Н.Пилип'юк, для владика Ігоря етичний вимір завжди стоїть над системою поглядів. Учений “визнає необ'єктивність або брутальність учинків персонажів” (с. 31) незалежно від конфесійної належності, але ніколи не критикує їх за переконання (с. 31), тому що пропагандист не повинен витісняти науковця з “оцінкою події або особи” (с. 107), вважає архієпископ Ігор Ісиченко.

Відома річ, що коли людина ставить до себе високі вимоги, дотримуючись їх, то й інші оцінюють результати її діяльності з тих же позицій, без усіляких застережень, як це часто буває, на різні “пом'якшувальні” обставини, зокрема церковний сан. Праці ж архієпископа Ігоря Ісиченка імпонують ґрунтовним знанням історичного та культурного контексту, богословськими тлумаченнями образів, символів, реалій, глибоким аналізом літературних текстів барокової доби, зіпертим на певні теоретичні моделі (семіотика, герменевтика тощо), об'єктивними характеристиками персоналій того часу незалежно від конфесійної належності, динамічним стилем, паралелями з сучасністю тощо.

Отож, рятуючи “з “підпілля” явища культури й імена, які були загнані туди через релігійні та політичні упередження” (с. 31), та підсвічуючи їх “аналітичним світлом”, владика Ігор Ісиченко збільшує перелік барокових “місць пам'яті” і відповідно збагачує “колективну пам'ять”, зіперту на свідомі й несвідомі спогади про досвід, пережитий ілчи перетворений на міф живою спільнотою, ідентичність якої закорінена в минулому<sup>2</sup>, але також розширює історичну пам'ять, котра має працювати на сучасне та майбутнє.

<sup>2</sup> *Нора П.* Теперішнє, нація, пам'ять. – Київ: ТОВ В-во “Кліо”, 2014. – С. 189.

*Юрій Пелешенко, Наталія Пелешенко  
м. Київ*

*Отримано 21 грудня 2017 р.*

